

RANTSIZ YAŞAM NEREDEYSE YOK

Prof. Dr. A. Bora OCAKÇIOĞLU

Khas öğretim üyesi

Rant denince akla ilk olarak gayrimenkul gelebilir. Oysa akraba ilişkileri, arkadaş ilişkileri, kayırmacılık, iltimas, yasa dışı davranışlar ve akla hayale gelen gelmeyen her şeyde rant var.

Günümüzde ekonomi biliminde yapılan araştırmalar genellikle sayısaldır. Sayısallık yaklaşımı ekonomi biliminin pozitif bir bilim olması gerektiğini savunanlar açısından gereklidir. Ancak salt sayısallık bu bilim dalının düşünsel yönünün ve sosyal politika önerme işlevinin geri plana atılmasına sebep olabiliyor. Bu nedenle ekonomi biliminde fikir içeren çalışmalara da devam edilmesi görüşünde olan ekonomistler de vardır. Dolayısı ile bu yazıda sayısal değil, düşünsel yönü ağır basan bir konuyu ele alacağız: Rantlar, rant arayışları ve sosyal yaşam.

AYRICALIK, KAYIRICILIK, YASA DIŞI KAZANÇ

Rant günlük yaşamımızda da sık kullandığımız bir sözcüktür. Örneğin ‘rant kazandı’ deyiimi bir şeyin değerinde, getirisinde veya öneminde bir artış oldu anlamında ifade edilebiliyor. Bir ara siyaset platformunda ‘rantiye’ kelimesi gündemde idi; burada rantiye ile kastedilen anlam her halde finansal servete sahip olup, borç verdiği paranın faizi ile geçinen ve üretim faaliyetine katkıda bulunmayan kişilerdi.

Ayrıca ‘rant ekonomisi’ ve ‘rant kavgası’ deyimleri de yakın zamanlarda hayli moda olmuştur. Sosyal yaşamda rant genellikle ayrıcalık, kayırcılık ve yasalara aykırılıklardan doğan kazançlara yönelik olarak kullanılmaktadır.

RANTI, VERİM DÜZEYİ BELİRLİYOR

Rant teorisini geliştiren -Hollanda asıllı, Yahudi bir ailenin 17 çocuğundan üçüncüsü, Londra doğumlu- David Ricardo’dur (1772-1823). Rant üretim etkenlerinden toprağın geliri anlamında kullanılır. Sermaye, emek, girişim gibi üretim etkenlerine kıyasla toprağın bir özelliği vardır: Toprağın miktarı sabittir, daha fazla fiyat sunumu ile artırılamaz.

Oysa daha fazla ücret teklif ederek bir işçiyi daha fazla çalıştırmak veya getiri tutarını artırarak daha fazla sermaye malı arzı sağlamak mümkündür. Arzın artırılamamasından dolayı rantı belirleyen husus talep olmaktadır. David Ricardo’ya göre toprağın rantını belirleyen verim düzeyidir.

Toprağın verimi arttıkça toprak kullanımına yönelik talep ve buna bağlı olarak toprak rantı artar. Marjinal toprak, sadece masraflarını karşılayan, rantı olmayan topraktır.

RANTIN BENZERLERİ DE VAR

Alfred Marshall (1842-1924) sadece toprağın değil diğer tüm üretim etkenlerinin getirilerinde de rant payı olabileceğini söylüyor. Bir üretim etkeninin arzı artırlamıyorsa onun geliri de toprak gibi rant olmak gerekir. Marshall, kısa vadede arzı artırlamayan üretim etkenlerinin gelirlerine ise ‘rant-benzeri’ (quasi-rent) demektedir.

Teknik olarak rant-benzeri, bir üretim etkeninin getirisi ile o üretim etkeninin fırsat maliyeti arasındaki farktır. Fırsat maliyeti bir üretim etkeninin bir başka işte çalıştığı takdirde elde edebileceği (fazazi) alternatif getiridir.

Bir başka deyişle, üretim etkeni kısa vadede arz yetersizliğinden dolayı normal durumda elde edebileceğinden daha fazla bir gelir elde etmiş olmaktadır ki bu aşırı kâr, ranttır. Firmalar açısından rantsız kâra ‘normal kâr’, rant içeren kâra ise ‘ekonomik kâr’ denir. Uzun vadede sektöre yüksek kârlılıktan dolayı başka firmalar da girerlerse arz çoğalır ve ekonomik kârlar yani rantlar yok olur.

EMEK VE BEŞERİ SERMAYEDEN RANT ÖRNEKLERİ

Rant konusunda emek veya beşeri sermayeden de örnek verebiliriz: Sendikalar çalışma alanında toplu sözleşmelerle işçilere yüksek ücretler sağlayabiliyor ve iş alanına girişi kontrol edebiliyorlarsa, sendikahı işçilerin ücretlerinin bir kısmı rant olur.

Rant sendikahı işçi ücreti ile sendikahı olmayan işçi ücreti arasındaki farktır; veya bir firma yöneticisi, halen çalıştığı yerin dışındaki bir iş yerinde ancak düz memur olarak çalışabiliyor ise bulunduğu yerde kısmen rant geliri elde ediyor, demektir.

FİLM VE TV SANATÇILARININ, ÜNLÜ MÜZİSYEN VE ŞARKICILARIN GELİRLERİNİN BİR KISMININ RANT OLDUĞU SÖYLENEBİLİR. ÇÜNKÜ BUNLARIN ARZI KISITLIDIR. BU KİŞİLER ÜNLERİNDEN YARARLANARAK REKLAM GELİRİ ELDE EDİYORLARSA ELDE ETTİKLERİ GELİRLER AÇIKÇA RANT OLUR.

Buradaki rant yönetici ücreti ile düz memur ücreti arasındaki farktır. Film ve TV sanatçılarının, ünlü müzisyen ve şarkıcıların gelirlerinin bir kısmının rant olduğu söylenebilir. Çünkü bunların arzı kısıtlıdır. Bu kişiler ünlerinden yararlanarak reklam geliri elde ediyorlarsa elde ettikleri gelirler açıkça rant olur.

Toprak rantı dışında yaygın olarak bilinen bir rant türü de tekel rantıdır. Tekelciler üretimi kısmak ve yüksek fiyat uygulamak suretiyle aşırı kâr şeklinde rant elde ederler. Oligopolist rekabette, yani az sayıda büyük firmanın rekabet halinde olduğu ortamda ise rekabet nedeni ile rant oluşmaz.

Ancak oligopoller aralarında anlaşarak fiyat belirlemeye (collusion) çalışabilirler ki, bu rekabeti bitirir ve tekel etkisi yapar. Ancak, oligopollerin fiyat belirleme anlaşmalarının Türkiye dahil birçok ülkede yasa ile yasaklandığını belirtelim (ABD’de Anti-Trust Law, Türkiye’de Rekabetin Korunması Hakkında Kanun).

RANT TEORİSYENLERİNİN BAZILARI HAYATTA

Rant ve rant benzeri kavramlardan sonra ‘rant arayışı’ (rent seeking) kavramına değinenler Gordon Tullock ve Anne Krueger’dir. Bu ekonomistlere göre bazı şirketler etkinlik yolu ile kâr arttırmak yerine, nüfuz kullanmak, lobicilik yapmak, rüşvet vermek yolu ile kâr arttırmayı tercih ederler.

Rekabet ortamında rantsız kâr sağlandığı zaman alım satım işleminin her iki tarafı da bundan yarar sağlar. Oysa rant olgusunda bir taraf bundan yarar sağlamakla beraber karşı taraf rant tutarı kadar zarar görür. Rantın ortaya çıktığı yerde üretim artışı olmadığından ve sadece gelirin belirli kişilerden diğerlerine aktarılması söz konusu olduğundan rantlar gelir dağılımını bozarlar.

Rant arayışlarından bazılarını haklı, bazılarını haksız görebiliriz.

Müziğe, edebiyata ve diğer sanat eserlerine ilişkin telif hakları yasalarının çıkarılması, bir şehirdeki taksi sayısının kısıtlanması, bazı meslek alanlarında mesleğe girişin düzenlenmesi ve kısıtlanması haklı görülebilir.

Ancak siyasal etki kullanarak ihale almak, tekel imtiyazı elde etmek, nüfuz ticareti yaparak çıkar elde etmek, rüşvet alarak veya vererek iş görmek gibi işler çağımızda genellikle haklı görülmemektedir.

Bazen, kişilerin kendi durumlarına uyan ancak başkalarına uymayan ilke, ölçüt ve statüleri empoze etmeleri de rant arayışı olarak tanımlanabilir. Marjinalleşme, yani toplumun ortalama değer ve inançlarına karşı çıkıp düşünsel düzeyde azınlık statüsünü benimsemek dahi bir rant arayışıdır.

TARİHİN SATIRLARINDAKİ RANT ARAYIŞLARI

Rant arayışlarından en bilinenleri Orta Çağ’daki lonca uygulamaları ile Yeni Çağ’daki ‘Merkantilist’ uygulamalardır. Lonca uygulamalarında zanaat icra etmek için loncalara üyeliğin ve çıraklık, kalfalık dönemlerinin geçirilmesi zorunlu kılınmıştır. Bu uygulamadaki amaçlardan birisi de zanaat erbabı sayısının yani arzının sınırlı tutularak rant elde edilmesi idi.

Yeni Çağ’daki merkantilist uygulamaların en büyük özelliği devletin ekonomiye karışması, düzenlemeler koyması ve tekel niteliğinde ayrıcalıklar yaratması idi. Örneğin o zamanlarda belirli bir alanda ekonomik faaliyetlerde bulunabilmek veya tekel şeklinde ayrıcalık sahibi olabilmek için, belediye başkanlarına, hakimlere, yerel ve merkezi parlamento üyelerine ve krallara harç, haraç, ruhsatiye ve rüşvet olarak para vermek gerekiyordu. Bunları vermek istemeyen ticaret ve meslek erbabı iş yapamamakta veya iş yerlerini belde veya şehir dışına taşımakta idiler.

Karışmacı merkantilizme yönelik tepki, Fizyokratlar'dan gelmiştir: “Bırakınız yapsın, bırakınız geçsin” (Laissez-faire, laissez-passer) deyiimi Fizyokratlar'a aittir. Fizyokratlar'ın devlet müdahalesine karşı olmaları serbest piyasa ilkesinin giderek benimsenmesinde önemli bir rolü olmuştur. Fizyokratlar'ın ve etkiledikleri Adam Smith'in (1723-1790) öncülüğündeki klasik iktisatçılar ise tam bir liberal çağ olan 'On Dokuzuncu Asrı' şekillendirmişlerdir.

YASAKLARDAN DA RANTLAR DOĞDU

Devletin yasak ve düzenlemelerle ekonomiye karışması sonucu ortaya çıkan rantlar çok çeşitlidir. Bunlardan bir kısmı yasalara karşı gelebilmenin sağladığı rantlardır. Amerika'da 1920'lerde uygulanan içki yasağı (prohibition) gangsterlere rant sağlamıştır.

Burada rantı oluşturan etken yasal engele rağmen içkiyi satabilme olanağıdır. Gangster çeteleri veya mafya dışında kalan satıcılar içki satamadıklarından dolayı içki arzı kısıtlı kalmış ve rantlar oluşmuştur. Bazılarına göre içki yasağı olmasa idi ABD'de gangster ve mafya olgusu bu denli yaygınlaşmayacaktı. Aslında bugün uyuşturucu yasaklarının da aynı etkiyi yaptığını söyleyenler vardır.

ÖZGÜR OLMAYAN PİYASALARDA RANT OLUŞUR

Piyasa özgürlüğü ile rantlar arasında ters bir ilişki vardır. Özgür olmayan, yani devletin karışıp düzenlediği piyasalarda rantlar oluşur. Zamanında tüm ülkelerde ulusal ekonominin korunması, güvenliğin, emniyetin sağlanması, tüketicinin korunması vb. gibi nedenlerle konulan düzenlemelerin (regulations) tekeli ayrıcalık ve rant sağladığı belirlenmiştir.

Sonraları ise bunun farkına varılmış ve düzenlemelerin yerine 1980'lerde düzenlemelerin kaldırılması (deregulations) faaliyetlerine girişilmiştir. Düzenlemelerin kaldırılmasından sonra piyasalarda daha fazla özgürlük, rekabet ve etkinlik sağlanmış ve fiyatlar düşmeler, niteliklerde artmalar görülmüştür.

Yasalarla rant sağlama konusunda Türkiye'den de örnekler verebiliriz. Türkiye'de 1960'larda başlayan ve yaklaşık 1980'lere kadar süren ithal ikamesi politikasının sonucunda yerli üreticiler ve ithalatçılar büyük rantlar kazanmışlardır.

İthal ikamesi politikasının amacı mamul mal ithalatını kısıtlamak ve ithal edilemeyen malların yurt içinde üretilmelerini sağlamaktır. O zamanlar ithal ikamesi malları üretmeye başlayan sanayiye 'montaj sanayi' denmekte idi. Bu politika belki o dönemlerde gerekli idi.

Ancak bu rantları pahalı ve çürük mal kullanmak mecburiyetinde bırakılan halk ödemiştir. 1980'lerde ekonomide liberalleşmeye gidilerek bu rantların ortadan kaldırılması piyasa özgürlüğü yönünde atılmış büyük bir reformdur.

TÜM DÜNYA EKONOMİLERİ RANT EKONOMİLERİDİR

Yukarıda yaptığımız tartışmalardan tüm gelirlerde az çok rant unsurları olduğu meydana çıkıyor. Bu açıdan tüm dünya ekonomileri de rant ekonomileridir. Dolayısı ile gelecekte toplumlarda rantların tamamen kaldırılabilirliklerini söylemek saflık olur.

Bir müzisyen, takdimci, sinema veya tiyatro sanatçısı elbette reklama çıkacak ve bir Harvard ya da Boğaziçi Üniversitesi mezunu daha yüksek ücretli iş bulacaktır. Bunların kazançlarını rant niteliğinde saysak dahi haksız olduklarını söyleyemeyiz. Ancak hiç değilse yasalara ve evrensel ahlaka aykırı olarak sağlanan rantlar giderek kaldırılabilirse; piyasalarda daha fazla özgürlük, ekonomide daha yüksek bir etkinlik ve sosyal yaşamda daha yüksek bir hakkaniyet sağlanabilir.

Rant konusunda bilim adamlarının yapması gereken sosyal yaşamdaki rant türlerinin hassaslıkla belirlenmesi ve bunların uygun bir biçimde tasnif edilmesidir. Bu yapıldıktan sonra rantların azaltılması için gerekli siyasal, sosyal ve ekonomik politikalar daha kolay belirlenebilirler.